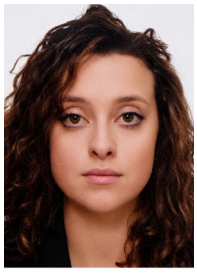
УДК 343.3
DOI https://doi.org/10.51989/NUL.2026.4.36

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ДОБРОВІЛЬНУ ЗДАЧУ В ПОЛОН: ПРОБЛЕМИ КВАЛІФІКАЦІЇ ТА ДОКАЗУВАННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Завацька Валерія Анатоліївна,
orcid.org/0009-0003-1059-1406
аспірант кафедри кримінального права
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого

У статті здійснено комплексний аналіз кримінальної відповідальності за добровільну здачу в полон, передбачену ст. 430 Кримінального кодексу України, крізь призму сучасної судової практики, доктринальних підходів, міжнародного гуманітарного права та міжнародних стандартів захисту прав людини. Досліджено обов'язкові елементи складу кримінального правопорушення, зокрема особливості об'єктивної та суб'єктивної сторін, зміст понять «добровільність», «боягузтво» і «легкодухість», а також проблеми їх встановлення під час кримінального провадження. Звернуто увагу на відсутність законодавчого визначення добровільної здачі в полон, що створює істотні труднощі при кваліфікації діяння та доказуванні вини. Встановлено, що Єдиний державний реєстр судових рішень не містить самостійних вироків за ст. 430 КК України, у зв'язку з чим досліджено судову практику щодо дезертирства та державної зради, у якій факт добровільної здачі в полон враховується при оцінці кримінально-правової поведінки військовослужбовців. На підставі аналізу судових рішень визначено основні критерії, що мають значення для встановлення кримінальної відповідальності: наявність реальної можливості продовжувати опір, добровільність переходу під контроль противника, прямий умисел, спеціальні мотиви, тривалість та характер поведінки військовослужбовця до й після потрапляння в полон. Окрему увагу приділено співвідношенню кримінально-правової заборони добровільної здачі в полон із принципами гуманності, пропорційності та правом на життя, гарантованими міжнародним гуманітарним правом і міжнародним правом прав людини. Обґрунтовано необхідність законодавчого уточнення ознак складу кримінального правопорушення, визначення критеріїв добровільності та встановлення більш чітких правил доказування. Запропоновано напрями вдосконалення ст. 430 КК України з метою забезпечення балансу між інтересами обороноздатності держави, військової дисципліни та гарантіями прав військовослужбовців.

Ключові слова: *добровільна здача в полон, військові кримінальні правопорушення, кримінальна відповідальність, кваліфікація кримінального правопорушення, доказування, міжнародне гуманітарне право, право на життя, воєнний стан, військовополонені, ст. 430 КК України.*

Zavatska Valeriia. Criminal liability for voluntary surrender to captivity: issues of legal qualification and evidence under martial law

the article provides a comprehensive analysis of criminal liability for voluntary surrender to captivity under Article 430 of the Criminal Code of Ukraine through the prism of judicial practice, criminal law doctrine, international humanitarian law, and international human rights standards. The study examines the mandatory elements of the corpus delicti, focusing on both objective and subjective components, including the legal interpretation of "voluntariness," "cowardice," and "lack of fortitude," as well as the evidentiary challenges associated with proving these elements in criminal proceedings. Particular attention is paid to the absence of a statutory definition of voluntary surrender, which significantly complicates the qualification of the offence and the assessment of criminal liability. The research establishes that the Unified

State Register of Court Decisions contains no independent judgments delivered solely under Article 430 of the Criminal Code of Ukraine. Therefore, the analysis relies on judicial practice concerning desertion and high treason, where the fact of surrender to captivity is considered in determining criminal liability. Based on the examined case law, the article identifies the principal criteria influencing criminal liability, including the actual possibility of continuing resistance, the voluntary nature of surrender, direct intent, specific motives, and the serviceman's conduct before and after capture. The paper further analyses the compatibility of criminalising voluntary surrender with the principles of humanity, proportionality, and the right to life protected by international humanitarian law and international human rights law. It is argued that the current wording of Article 430 lacks sufficient legal certainty and requires legislative clarification regarding the notion of voluntary surrender, the circumstances excluding criminal liability, and the evidentiary standards applicable in such cases.

Key words: *voluntary surrender to captivity, military criminal offences, criminal liability, criminal qualification, evidence, international humanitarian law, right to life, martial law, prisoners of war, Article 430 of the Criminal Code of Ukraine.*

Постановка проблеми. Повномасштабна збройна агресія Російської Федерації проти України актуалізувала питання кримінально-правової оцінки поведінки військовослужбовців, які потрапили в полон. Стаття 430 КК України встановлює відповідальність за добровільну здачу в полон через боягузтво або легкодухість, однак чинне законодавство не визначає зміст поняття «добровільна здача в полон», не встановлює чітких критеріїв її відмежування від вимушеного захоплення противником і не конкретизує обставини, за яких подальший опір є реально можливим та доцільним. Відсутність самостійної судової практики за ст. 430 КК України, неоднозначність доктринальних підходів і складність доказування прямого умислу та спеціальних мотивів створюють ризик необґрунтованого кримінального переслідування військовослужбовців лише з огляду на факт їх перебування у полоні. Особливої уваги потребує співвідношення цієї кримінально-правової заборони з принципами міжнародного гуманітарного права, правом на життя, вимогами гуманності та презумпцією невинуватості. У зв'язку з цим виникає необхідність визначення меж кримінальної відповідальності за добровільну здачу в полон, вироблення належних критеріїв кваліфікації та доказування, а також оцінки доцільності подальшого існування ст. 430 КК України в її чинній редакції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Незважаючи на актуальність проблематики кримінальної відповідальності за військові кримінальні правопорушення в умовах повномасштабної збройної агресії, питання кримінальної відповідальності за добровільну здачу в полон залишається одним із найменш досліджених у вітчизняній правовій науці. Переважна більшість наукових праць присвячена загальній характеристиці військових кримінальних правопорушень або окремим аспектам їх кваліфікації. Зокрема, питання кримінально-правової характеристики ст. 430 КК України висвітлюються у монографії М. І. Карпенка [3] та сучасному навчальному посібнику «Кваліфікація військових кримінальних правопорушень» за редакцією М. С. Цуцкіридзе [5]. Водночас ці дослідження переважно зосереджені на аналізі елементів складу кримінального правопорушення та особливостях його кваліфікації.

Натомість питання відповідності криміналізації добровільної здачі в полон нормам міжнародного гуманітарного права та міжнародного права прав людини майже не отримало комплексного наукового висвітлення. Окремі аспекти права на здачу в полон досліджувалися у працях Рассела Б'юкена [6] та Соломона С. [7], які розглядають його крізь призму міжнародного гуманітарного права та права на життя військовослужбовців. В українському науковому просторі фактично відсутні комплексні дослідження, присвячені співвідношенню положень ст. 430 КК України з міжнародно-правовими стандартами захисту життя та прав військовополонених. Окремі критичні зауваження щодо чинного правового регулювання висловлюються переважно у публіцистичних та аналітичних матеріалах правозахисних організацій [8], однак вони не замінюють ґрунтовного наукового аналізу цієї проблематики.

Саме недостатній рівень наукової розробленості зазначених питань зумовлює необхідність комплексного дослідження відповідності кримінальної відповідальності за добровільну здачу в полон міжнародним стандартам захисту прав людини та нормам міжнародного гуманітарного права.

Мета статті полягає у здійсненні комплексного кримінально-правового аналізу відповідальності за добровільну здачу в полон, визначенні обов'язкових ознак складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 430 КК України, з'ясуванні проблем його кваліфікації та доказування в умовах воєнного стану, дослідженні співвідношення національного кримінального законодавства з міжнародним гуманітарним правом і міжнародними стандартами захисту права на життя, а також формулюванні пропозицій щодо вдосконалення законодавчого регулювання.

Одним із військових кримінальних правопорушень, що набуло особливої актуальності після початку повномасштабної збройної агресії російської федерації проти України, є добровільна здача в полон, кримінальна відповідальність за яку передбачена ст. 430 КК України. На відміну від більшості військових кримінальних правопорушень, практичне застосування цієї норми тривалий час залишалося поодиноким. Так, до 2022 року кримінальні провадження за ст. 430 КК України фактично не реєструвалися, тоді як із початком широкомасштабних бойових дій їх кількість почала поступово зростати [1], що свідчить не лише про актуалізацію відповідної кримінально-правової норми, а й про необхідність вироблення єдиних підходів до її застосування.

Відповідно до ч. 1 ст. 430 КК України кримінально караною є добровільна здача в полон через боягузтво або легкодухість [2]. Безпосереднім об'єктом цього кримінального правопорушення є встановлений порядок проходження військової служби, який передбачає обов'язок військовослужбовця чинити опір противнику та виключає можливість свідомого припинення такого опору за наявності реальної можливості його продовження [3].

За конструкцією складу це кримінальне правопорушення належить до формальних. Його об'єктивна сторона виражається у добровільному припиненні військовослужбовцем опору противнику та переході під його контроль за умови, що існувала об'єктивна можливість продовжувати виконання бойового завдання. Кримінальне правопорушення вважається закінченим із моменту набуття особою статусу військовополоненого відповідно до положень Женевської конвенції про поводження з військовополоненими від 12 серпня 1949 року [4].

Разом із тим саме тлумачення поняття «добровільна здача в полон» сьогодні залишається одним із найбільш дискусійних питань кримінального права. Диспозиція ст. 430 КК України не містить законодавчого визначення добровільності та не встановлює критеріїв її відмежування від вимушеного потрапляння військовослужбовця в полон унаслідок бойової обстановки. Відсутність таких критеріїв істотно ускладнює кваліфікацію діяння та створює ризик неоднакового застосування кримінального закону.

Суб'єктивна сторона цього кримінального правопорушення характеризується прямим умислом. Винна особа усвідомлює, що добровільно припиняє опір противнику, передбачає наслідки своїх дій та бажає їх настання [2]. Водночас законодавець пов'язує кримінальну відповідальність не лише з умисною формою вини, а й із наявністю спеціального мотиву – боягузтва або легкодухості, які виступають обов'язковими ознаками складу кримінального правопорушення.

Боягузтво виявляється у свідомому ухиленні військовослужбовця від виконання військового обов'язку через страх перед небезпекою за наявності реальної можливості продовжувати виконання бойового завдання. Легкодухість, хоча також зумовлена психологічною неспроможністю діяти в екстремальних умовах, характеризується меншою інтенсивністю прояву і полягає у втраті рішучості, коливанні чи нездатності своєчасно виконати покладені обов'язки в бойовій обстановці [3]. Саме встановлення цих мотивів має принципове значення для правильної кваліфікації, оскільки потрапляння в полон саме по собі не свідчить про наявність складу кримінального правопорушення.

На практиці найбільші труднощі виникають саме під час доказування добровільності поведінки військовослужбовця. В умовах бойових дій захоплення в полон нерідко відбувається після повного оточення підрозділу, втрати боєздатності, відсутності боєприпасів, отримання поранень або неможливості подальшого опору. За таких обставин вирішального значення набуває встановлення того, чи мав військовослужбовець реальну можливість продовжувати опір і чи був його перехід під контроль противника результатом власного вільного волевиявлення, а не наслідком об'єктивних обставин бойової обстановки. Саме відсутність законодавчо визначених критеріїв оцінки цих обставин сьогодні є однією з основних проблем застосування ст. 430 КК України в умовах воєнного стану [5, с. 239].

Водночас необхідно зазначити, що ні Кримінальний кодекс України, ні інші нормативно-правові акти не містять законодавчого визначення поняття «добровільна здача в полон». Саме ця обставина істотно ускладнює кваліфікацію діяння, оскільки правозастосувач змушений звертатися до доктринальних підходів та судової практики.

У науковій літературі добровільна здача в полон традиційно розглядається як свідомий перехід військовослужбовця під владу противника за умови наявності реальної можливості продовжувати збройний опір. Визначальною ознакою такого діяння є не сам факт перебування особи у полоні, а добровільне припинення опору, що може проявлятися як в активній поведінці (складання зброї, подання сигналів про намір здатися, перехід до місця розташування противника), так і у бездіяльності, якщо вона свідчить про свідоме небажання продовжувати виконання військового обов'язку. При цьому кримінальна відповідальність може наставати лише за умови, що військовослужбовець мав об'єктивну можливість чинити подальший опір, однак добровільно відмовився від цього [2].

Не менш важливе значення має суб'єктивна сторона кримінального правопорушення. Законодавець пов'язує кримінальну відповідальність не лише з наявністю прямого умислу, а й зі спеціальними мотивами – боягузтвом або легкодухістю. Саме встановлення цих мотивів дозволяє відмежувати добровільну здачу в полон від інших форм поведінки військовослужбовця, зокрема від вимушеного потрапляння в полон або переходу на бік ворога з метою сприяння державі-агресору, що за певних обставин утворює склад державної зради.

Водночас відповідно до принципу презумпції невинуватості особа не може бути визнана винною у вчиненні кримінального правопорушення, доки її вину не буде доведено у встановленому законом порядку та підтверджено обвинувальним вироком суду. Таке положення знайшло своє відображення як у ч. 2 ст. 2 Кримінального кодексу України, так і у ст. 17 Кримінального процесуального кодексу України. Отже, сам факт перебування військовослужбовця у полоні не може презюмувати наявність у його діях ознак кримінального правопорушення, передбаченого ст. 430 КК України. Обов'язок доведення добровільності здачі в полон, наявності прямого умислу та спеціальних мотивів покладається виключно на сторону обвинувачення.

За наявними статистичними даними, у період із 2022 року до червня 2024 року було обліковано 23 кримінальні правопорушення, передбачені ст. 430 КК України. Водночас узагальнена інформація за 2025 рік і початок 2026 року у відкритому доступі відсутня, а Єдиний державний реєстр судових рішень не містить окремих обвинувальних або виправдувальних вироків виключно за цією статтею. Така ситуація істотно ускладнює вироблення єдиних критеріїв кваліфікації та доказування добровільної здачі в полон.

Буквальне тлумачення окремих доктринальних положень створює враження, що військовослужбовець зобов'язаний продовжувати опір навіть за очевидної безперспективності та високої ймовірності загибелі. Такий підхід потребує критичної оцінки з огляду на норми міжнародного гуманітарного права та міжнародного права прав людини. Міжнародне гуманітарне право ґрунтується на необхідності забезпечення балансу між військовою необхідністю та гуманністю [6]. Воно покладає на сторони конфлікту обов'язок приймати осіб, які припинили участь у бойових діях і здаються в полон, та забезпечувати

гуманне поводження з ними. Відповідному обов'язку кореспондує можливість комбатанта припинити опір і перейти під владу противника.

Криміналізація добровільної здачі в полон без чітких критеріїв її відмежування від вимушеного стану може створювати непропорційне обмеження права на життя. Військовий обов'язок передбачає необхідність захищати державу та виконувати бойові завдання, однак не може автоматично тлумачитися як безумовний обов'язок загинути за будь-яких обставин. Військовослужбовець зобов'язаний чинити опір, проте кримінально-правова оцінка його припинення має враховувати реальну військову доцільність, можливість досягнення бойової мети, ризик для інших осіб та ймовірність безрезультатної загибелі [7].

У цьому контексті для встановлення кримінальної відповідальності недостатньо довести, що військовослужбовець фізично міг здійснити окремі постріли або продовжувати опір протягом певного часу. Необхідно оцінювати, чи існувала реальна, а не формальна можливість продовження бойових дій, чи міг такий опір вплинути на виконання бойового завдання та чи не становив він очевидно безрезультатне самопожертвування. Відповідальність держави у сфері захисту права на життя може виникати не лише у зв'язку з прямим позбавленням життя, а й через невжиття належних заходів для недопущення ситуацій, у яких загибель військовослужбовців стає практично неминучою.

Порівняльно-правовий аналіз свідчить, що кримінальна відповідальність за добровільну здачу в полон не є універсальною для сучасних правових систем. У багатьох державах відповідна поведінка оцінюється насамперед у дисциплінарній або етичній площині.

У Сполучених Штатах Америки правила поведінки військовослужбовця в умовах можливого потрапляння в полон значною мірою визначаються Кодексом поведінки військовослужбовців США, який передбачає необхідність індивідуального дослідження обставин захоплення особи противником. Водночас федеральне кримінальне законодавство США не встановлює окремого складу злочину у вигляді добровільної здачі в полон. Подібний підхід застосовується в Ізраїлі, де відповідні питання врегульовуються переважно етичними положеннями документа The Spirit of the IDF, а не окремою кримінально-правовою забороною [8].

Отже, чинна редакція ст. 430 КК України потребує уточнення з огляду на проблеми правової визначеності, кваліфікації та доказування. Кримінальна відповідальність не повинна пов'язуватися лише з фактом припинення опору або подальшого перебування особи у полоні. Її настання має залежати від доведення сукупності обов'язкових ознак: реальної можливості продовжувати ефективний опір, добровільності переходу під владу противника, прямого умислу, мотивів боягузтва або легкодухості, а також відсутності об'єктивних обставин, що робили подальший опір неможливим або очевидно безрезультатним.

У зв'язку із цим доцільним є або перегляд доцільності самостійної криміналізації добровільної здачі в полон, або істотне уточнення диспозиції ст. 430 КК України. Зокрема, законодавець має визначити поняття добровільності, встановити перелік обставин, що виключають кримінальну відповідальність, та пов'язати суворість кримінально-правових наслідків не лише з фактом здачі в полон, а й із характером і тяжкістю наслідків для підрозділу, інших військовослужбовців та виконання бойового завдання.

Висновки. Проведений аналіз свідчить, що сам факт потрапляння військовослужбовця у полон не може бути достатньою підставою для кримінальної відповідальності за ст. 430 КК України. Для встановлення складу цього кримінального правопорушення необхідно довести сукупність його обов'язкових ознак: наявність реальної можливості продовжувати ефективний опір, добровільний і свідомий перехід під владу противника, прямий умисел, а також спеціальні мотиви у вигляді боягузтва або легкодухості. Оцінка можливості чинити опір не повинна зводитися лише до фізичної спроможності використати зброю, а має охоплювати бойову обстановку, співвідношення сил сторін, наявність боєприпасів, зв'язку та наказів командування, фізичний і психічний стан військовослужбовця, отримані поранення, а також реальну доцільність подальшого

опору. За відсутності таких умов потрапляння в полон має розглядатися як вимушений стан, що виключає кримінальну відповідальність.

Чинна редакція ст. 430 КК України не повною мірою відповідає принципу правової визначеності, оскільки не містить законодавчого тлумачення добровільності та критеріїв, які виключають кримінальну відповідальність. Це створює надмірно широкий простір для судової дискреції та ризик ототожнення права військовослужбовця на збереження життя з кримінально протиправною поведінкою. Міжнародне гуманітарне право не покладає на комбатанта безумовного обов'язку загинути за будь-яких обставин, а вимагає забезпечення балансу між військовою необхідністю та гуманністю. Відтак криміналізація добровільної здачі в полон має бути винятковим засобом реагування і застосовуватися лише за наявності беззаперечних доказів свідомої відмови від опору за умов, коли такий опір був реально можливим та мав військовий сенс.

З огляду на викладене доцільним є суттєве вдосконалення ст. 430 КК України шляхом законодавчого визначення поняття добровільної здачі в полон, закріплення обставин, які виключають добровільність, встановлення підвищених стандартів доказування та заборони автоматичного використання матеріалів, отриманих під примусом або в умовах полону. Крім того, варто розглянути можливість пов'язати кримінальну відповідальність не лише з фактом здачі в полон, а й із реальними тяжкими наслідками для підрозділу, інших військовослужбовців або виконання бойового завдання. Саме такий підхід сприятиме забезпеченню балансу між інтересами військової дисципліни, обороноздатністю держави та гарантіями прав військовослужбовців.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. Офіс Генерального прокурора. URL : https://gp.gov.ua/ua/posts/prozareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2.

2. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text.

3. Карпенко М. І. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини): теоретичні та прикладні аспекти : монографія / за заг. ред. В. К. Матвійчука. Київ : ВНЗ «Національна академія управління», 2018. 420 с. С. 105.

4. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими від 12.08.1949. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text.

5. Кваліфікація військових кримінальних правопорушень : навч. посіб. / кол. авт. ; за заг. ред. М. С. Цуцкірідзе. Дніпро : Дніпровський державний університет внутрішніх справ, 2025. 280 с. ISBN 978-617-560-076-4.

6. Russell Buchan. (March, 2018). The Rule of Surrender in International Humanitarian Law. *Israel Law Review.* Vol. 51. Issue 1. p. 8.

7. Solomon S. Targeted killings and the soldiers' right to life. *ILSA Journal of International & Comparative Law*. – Vol. 14:1. 2007. Pp. 107–109

8. Здача в полон: право чи злочин?. *t4pua.org*. URL: https://t4pua.org/3069

Дата першого надходження статті до видання: 23.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 17.08.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 03.11.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)